

MEDIA IN HET ONDERWIJS. EEN THEORETISCH KADER.

Intro.

Iedereen die zelf les geeft, weet dat het om zeer turbulente en complexe gebeurtenissen gaat. Er zijn al gauw tussen de 20 à 30 mensen bij betrokken, die voortdurend verbaal en niet-verbaal communiceren ; een strijd om de macht wordt geleverd ; er ligt van alles en nog wat op de lestafels en door de ramen van het lokaal valt er vaak heel wat interessants te beleven.

Hoe is zo iets nu voor te bereiden of te onderzoeken zonder totaal vertwijfeld te raken, eindeloos rondjes rond de tafel te lopen, de ene sigaret na de andere op te paffen en te vluchten in een utopie of traditie ? Een antwoord op deze vraag lijkt mij nodig voordat welk ander probleem van leerkrachten betreffende de lessen, aan bod kan komen. In de eerste paragraaf doe ik een poging ertoe. Daarna zal ik wat zeggen over didaktische hulpmaterialen. Hopelijk heeft u er wat aan als u dit najaar en deze winter 's avonds thuis zit met de knellende vraag : hoe kan ik de leerlingen zover krijgen dat ze niet alleen "zoet" zijn in de lessen maar er ook enige interesse voor aan de dag gaan leggen en er zelfs wat van opsteken.

Een finaal model van onderwijsleersituaties.

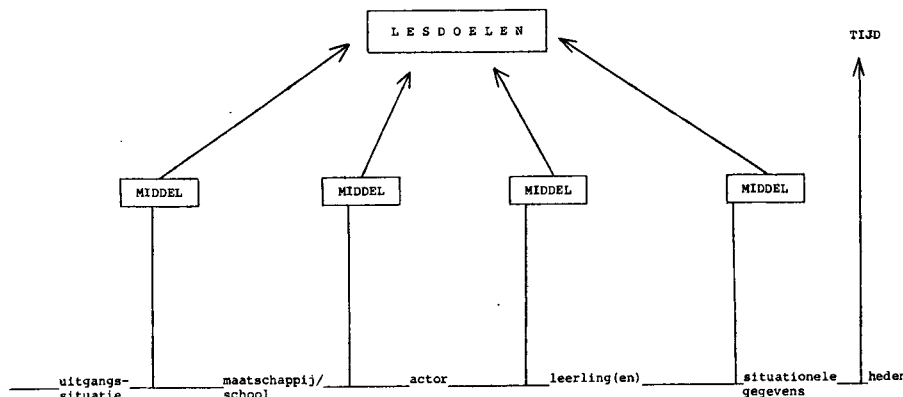
Een belangrijke steun voor het voorbereiden en bestuderen van onderwijsleersituaties kan worden verkregen van een model van onderwijsleersituaties. Een "model" is een vereenvoudigde weergave van een stukje "werkelijkheid" waarin relaties worden aangegeven tussen een aantal fundamentele componenten in verband met het bestudeerde werkelijkheidsgebied. De "werkelijkheid" wordt gereduceerd om er beter zicht op te krijgen. Daarbij worden bepaalde componenten en relaties daartussen uit die "werkelijkheid" naar voren gebracht ; andere worden naar de achtergrond gedrukt. Omdat er nauwelijks empirische gegevens beschikbaar zijn over het voorbereiden, uitvoeren en evalueren van onderwijsleersituaties zijn modellen veelal ideaaltypisch en juist mede bedoeld om het onderzoek naar de praktijk mogelijk te maken.

Er zijn heel wat modellen ontwikkeld door onderwijskundigen. Ik geef de voorkeur aan een finaal model van onderwijsleersituaties. Een onderwijsleersituatie kan omschreven worden als een tot stand gebrachte ontmoeting tussen leerkracht, leerlingen, leerstof en hulpmaterialen in een bepaalde uit-

gangssituatie met als doel bepaalde wenselijk geachte veranderingen in het denken, voelen en handelen van leerlingen te bevorderen.

In zo'n finaal model van onderwijsleersituaties zijn de componenten : de aktor(s), de uitgangssituatie, de doelen, de middelen, en de evaluatie. Tussen die componenten wordt een finale, dat wil zeggen doel-middel relatie verondersteld. Pedagogisch-didaktisch handelen is in mijn ogen een doelbewust handelen. Bewust wordt een situatie nagestreefd en worden bepaalde middelen daartoe gebruikt, uitgaande van een bepaalde uitgangssituatie.

In de meest eenvoudige vorm ziet een finaal model van een onderwijsleersituatie er schematisch zo uit :

In een onderwijsleersituatie is er sprake van een aktor (leeraar, lerares, leerling of groep) die de uitgangssituatie bepaalt, doelen vooropstelt en middelen kiest om die doelen te bereiken.

De strepen met een pijl geven een middel-doel relatie aan. De strepen zonder pijl tussen de uitgangssituatie en de middelen geven aan dat elk middel in overeenstemming met de uitgangssituatie behoort te zijn. Het is er alleen voor de duidelijkheid uitgelicht en boven de streep geplaatst omdat het door de actor is uitgekozen om te worden toegepast.

Er zijn vier categorieën van middelen : leerstof, didactische werkvormen, hulpmaterialen en interactievormen. De keuze en het gebruik van een middel kan van invloed zijn op de keuze en het gebruik van een ander middel dat voor hetzelfde doel gehanteerd zou kunnen worden. In het schema zijn ze dan ook met elkaar verbonden via de uitgangssituatie. Zo zal een bepaald type hulpmateriaal (bv. film) het gebruik van een andere didactische werkvorm nodig maken om het vooropgestelde doel te bereiken. Anderzijds vraagt de ene didactische

werkvorm (bv. het maken van een geluidscollege) weer heel andere hulpmaterialen dan een andere (bv. een schrijfronde).

Hulpmaterialen in een finaal model van onderwijsleersituaties.

Didaktische hulpmaterialen zijn materialen die door de leerkracht en/of de leerlingen in een onderwijsleersituatie worden gebruikt als middel om de vooropgestelde doelstellingen te bereiken.

In de literatuur worden ook wel andere begrippen gebruikt, zoals leermiddelen, hulpmiddelen, media, onderwijslespakketten, enz. Ik geef de voorkeur aan het begrip "didaktische hulpmaterialen" om verschillende redenen. De begrippen "leer- of hulpmiddelen" zijn ruimer : leerstof en didaktische werkvormen zijn bij voorbeeld ook als middelen aan te duiden. Bij "leermiddelen" zou het terrein bovendien beperkt blijven tot hulpmaterialen ten behoeve van doelstellingen op cognitief gebied. De term "hulpmaterialen" laat open voor welke categorie doelstellingen zij bedoeld zijn en welk karakter zij hebben. Wel wordt terecht aangeduid dat het gaat om materialen die te hulp worden geroepen voor iets anders, te weten de doelstellingen. Het bijvoeglijk naamwoord "didaktische" duidt aan dat zij geplaatst zijn in didaktische situaties, d.w.z. situaties waarin twee elkaar sterk beïnvloedende processen zich afspelen : enerzijds het onderwijzen, vormen en anderzijds het verwerven van kennis, meningen, houdingen, gedragsdisposities en vaardigheden.

Bekijken wij nu de plaats van de didaktische hulpmaterialen in het finale model van onderwijsleersituaties. Het eerste wat daaruit af te leiden valt, is dat de keuze van het hulpmateriaal primair bepaald moet worden door de doelstellingen van de les. Eerst moet bekend zijn wat er "geleerd" moet worden voordat de keuze van het hulpmateriaal kan gemaakt worden. Bv. als het de bedoeling is de leerlingen kennis te laten verwerven, zal ander hulpmateriaal nodig zijn dan wanneer beoogd wordt dat de leerlingen over een bepaald probleem meningen gaan ontwikkelen.

Ten tweede moet het didaktische hulpmateriaal in overeenstemming zijn met de uitgangssituatie. Bv. de moeilijkheidsgraad moet aangepast zijn aan de leerlingen die het gaan gebruiken ; de school moet mogelijk maken dat het aangekocht wordt.

Vervolgens zal bij de keuze van het didaktische hulpmateriaal rekening gehouden moeten worden met de leerstof die in de les aan de orde komt. Bv. wordt het onderwerp erin behandeld, komen de belangrijkste begrippen aan bod, zijn de juiste invalshoeken gekozen, is de opbouw leerpsychologisch gezien adequaat ?

Ook speelt bij de keuze van het didaktische hulpmateriaal mee welke didaktische werkvorm gebruikt zal gaan worden.

Bv. voor een schrijfronde heb je iets anders nodig dan voor een cartoonanalyse.

Tenslotte kan ook nog de gewenste interaktievorm in de beschouwing worden betrokken. Bv. voor een sociaal-geïntegreerde interaktievorm zijn bepaalde hulpmaterialen geschikter dan andere.

De noodzaak efficiënt gebruik te maken van het geringe aantal uren onderwijs dwingt tot een weloverwogen keuze van het didaktische hulpmateriaal.

Indeling van didaktische hulpmaterialen.

Verscheidene auteurs hebben getracht enige orde te brengen in de stapel voor het onderwijs ter beschikking gestelde hulpmaterialen. Als criteria zijn daartoe o.a. gebruikt : het verbaal-symbolische of aanschouwelijke karakter, de konventionele of technologische aard, en het gebruik ervan binnen of buiten de klas.

Het meest geschikt lijkt mij een klassifikatie op basis van de doelstellingenkategorieën die met de hulpmaterialen nagestreefd kunnen worden. Dat is echter niet zonder broekscheuren te doen. Een hulpmateriaal (bv. een schoolbord) kan vaak voor meerdere categorieën doelstellingen worden gebruikt. Het is vaak de combinatie van hulpmateriaal, leerstof en didaktische werkvorm die duidelijk maakt welke doelstellingskategorie het meest efficiënt gediend wordt.

Voorlopig moet het maar bij een indeling blijven op basis van andere criteria dan de doelstellingen. Het eerste criterium dat mij belangrijk lijkt, is of het materiaal primair voor "ontvangen" dan wel voor "zenden", respectievelijk "receptief" dan wel "expressief" bedoeld is. Dit criterium is belangrijk omdat ik er van uitga dat mensen niet leren door alleen maar als stortbak van informatie te fungeren, maar vooral door zelf informatie te verzamelen, deze zelf te verwerken en weer aan anderen door te geven. En dat geldt ook voor doelstellingen op affektief gebied en op het vlak van vaardigheden.

Een tweede criterium is het soort tekens dat gehanteerd wordt : verbaalvisuele, visuele, auditieve of audio-visuele. Het lijkt mij onjuist alleen verbaal-visuele tekens te gebruiken omdat daardoor andere zintuigen onnodig op nul worden gezet, terwijl het leren juist gediend wordt door het gebruik van meerdere zintuigen tegelijk te stimuleren. Bovendien leven veel jongeren meer in een "beelden"- dan in een "letter"-kultuur.

Een derde criterium is de aard van het materiaal : "hard" of "soft", materiaal om zelf iets mee te doen of kant-en-klare produkten. Het lijkt mij ongewenst dat leerlingen tot

passieve konsumenten worden gedegradeerd. De zelf verworven informatie moet door de leerlingen zelf verwerkt en aan anderen doorgegeven kunnen worden met behulp van "hard ware".

Op basis van deze drie criteria kunnen de mij bekende didaktische hulpmaterialen als volgt worden ingedeeld : zie de schema's in bijlage 1 en 2.

Gebruik en waardering van didaktische hulpmaterialen.

Uit onderzoek is bekend dat het lesboek het meest gebruikte didaktische hulpmateriaal is. Leerlingen blijken echter een heel andere voorkeur te hebben. Op de eerste plaats staan bij hen audio-visuele hulpmiddelen en op de laatste plaats handboeken. Wellicht hebben zij dezelfde kritiek als onderwijskundigen op de meeste lesboeken : zij bevorderen een leerstof- in plaats van leerlinggeoriënteerd onderwijs, sluiten niet aan op de ervaringswereld van leerlingen, zijn al op het moment van het verschijnen verouderd, bevatten hoofdzakelijk verbaal-visuele tekens, worden geschreven voor een zo groot mogelijke markt en vertolken daartoe gangbare, maatschappijbevestigende visies.

Bij deze kritiek moet wel bedacht worden dat die niet zozeer op het lesboek als zodanig betrekking heeft, als wel op de konkrete inhoud, de wijze van gebruik en de productie van de meeste schoolboeken. Als een lesboek goed is, kan het de volgende positieve effecten hebben : het geeft aan de leerkracht enige houvast in de keuze van de leerstof en op die manier heeft hij meer tijd om zelf aanvullende didaktische hulpmaterialen te maken. De leerlingen worden onafhankelijker van de leerkracht voor wat betreft zijn aanpak en opvattingen.

Wat m.i. in ieder geval gesteld kan worden, is dat het een onnodige verarming van het onderwijs betekent als alleen een - al is het een goed - lesboek wordt gebruikt. Leerlingen worden er vaak door in de positie van passieve konsument geplaatst, beperkt in het gebruik van hun zintuigen en geduwd in de voor hen minder aantrekkelijke "letter"-kultuur. Afwisseling van hulpmaterialen lijkt mij dan ook gewenst. Vanuit mijn visie op hoe mensen het beste leren, wil ik bepleiten dat leerlingen hun eigen didaktische hulpmaterialen maken. En voor zover van kant-en-klare hulpmaterialen gebruik moet worden gemaakt, zullen de audio-visuele op de eerste plaats moeten staan. Waarom zou ook in het onderwijs niet met stripverhalen, fotoverhalen, fotomontages, beeldcollages, films en cartoons kunnen gewerkt ? Waarom ook hier niet de kloof tussen de school en de andere ervaringswerelden van de leerlingen verkleinen ? Zeker als bekend is dat men met audio-visuele media kennis kan verwerven, attitudes en gedragsdisposities kan bevorderen en vaardigheden kan ontwikkelen.

Samenvatting.

Didaktische hulpmaterialen zijn materialen die door de leerkracht en/of de leerlingen in een onderwijsleersituatie worden gebruikt als middel voor het bereiken van de doelstellingen ervan.

Er zijn vele soorten didaktische hulpmaterialen. Ze kunnen worden ingedeeld - naar receptiviteit vs. expressiviteit, - naar het soort tekens dat wordt gebruikt : verbaal-visuele, visuele, auditieve, audio-visuele, - op basis van de vraag of het materiaal kant-en-klaar is voor consumptie of dat leerlingen er zelf iets mee kunnen maken.

Afwisseling in het gebruik van didaktische hulpmaterialen biedt een perspectief voor hen die het onderwijs niet alleen aantrekkelijk willen maken, maar ook meer dan alleen lage cognitieve doelstellingen willen bereiken.

Audio-visuele media - en met name films- verdienen een belangrijke plaats omdat zij passen in de "beelden"-cultuur van de meeste jongeren en omdat zij heel effectief kunnen zijn voor het bereiken van zowel cognitieve als affectieve en vaardigheidsdoelen.

En daarmee is meteen het belangrijkste criterium voor de keuze van didaktische hulpmaterialen genoemd : de doelstellingen van een onderwijsleersituatie. Didaktische hulpmaterialen zijn middelen voor het bereiken van de gestelde doelen. In een finaal model van onderwijsleersituaties komt dat duidelijk tot uitdrukking. Als het goed is, is het "medium" alleen niet de "message".

Henk Dekker.

BIBLIOGRAFIE

- H. Dekker, 1974 : Doelstellingen voor de maatschappijleer.
- H. Dekker, 1976 : Kernthema's voor maatschappijleer.
- H. Dekker, 1980 : Didaktische Werkvormen
- H. Dekker, 1981 : Film voor politieke vorming, een filmografie.
- H. Dekker en J. Dekker, 1980 : Maatschappijleer, een nieuw vak.
- H. Dekker en J.C.P.M. Vis, 1978 : Lessen over Macht.

BIJLAGE

Bijlage 1

Overheersend receptief

"Hard"

visueel	verbaal-visueel	auditief	audio-visueel
overhead-projektor	overhead-projector	radio	televisie-apparaat
epidiaskoop	epidiaskoop	cassette-recorder	video-recorder
dia-projector	computer	pick-up	filmprojector
	dokumentatie-centrum	band-recorder	dia-projector met bandsturing.

"Soft"

visueel	verbaal-visueel	auditief	audio-visueel
transparant	transparant	geluidsband	video-band
dia(serie)	affiche	grammofoonplaten	film
filmstrook	wandkaart	geluidscassette	dia-bandserie
affiche	computerprogramma	lezing	
foto(serie)	lesboek, katern	verhaal	
fotokollage	handleiding	voorgelezen	
fotomontage	folders, brochure	gedicht.	
wandkaart	artikel		
cartoon	woordenboek		
	naslagwerk		
	cartoons		
	kranten		
	tijdschriften.		

Bijlage 2.

Overheersend expressief

"Hard"

visueel	verbaal-visueel	auditief	audio-visueel
pen	pen, potlood, viltstiften	cassette- recorder	filmkamera
potlood	stencil-machine	bandrecor- der	videokamera-recorder en televisie-apparaat
viltstift	fotokopieer- apparaat		
verf	offset-machine		
foto- kamera	beeld-aftaster		
filmkamera	overhead-projek- tor		
"donkere kamer"	schrijfmachine		
overhead- projector	flap-overbord		

"Soft"

visueel	verbaal-visueel	auditief	audio-visueel
papier, schrift	papier, schrift	lege geluids- band	lege videoband
plakboeken	flaps	lege geluids- cassette	lege film
flaps	schoolbord		
schoolbord	flanelbord		
flanelbord	prikbord		
prikbord	lege transparant		
lege trans- parant	ganzenbordspel		
lege dia	simulatiespel		
lege foto- film	rollenspel		
	kwartetspel		
	monopolie-spel		